

РЕЦЕНЗИЯ

от д-р Вая Ангелова Мичева, доцент в Института за български език „Проф. Л. Андрейчин“, БАН,

на дисертационен труд за присъждане на научна степен „доктор на науките“

в област на висше образование 2. Хуманитарни науки;

Професионално направление: 2.1. Филология;

Съвременен български език

Автор: доц. д-р Петя Николова Бъркалова, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Тема: Българската синтактична традиция и пътят на синтактичния елемент на граматическото знание

1. Предмет на рецензиране

Със заповед № Р33-4964 от 13. 10. 2020 г. на Ректора на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ (ПУ) съм определена за член на научното жури за осигуряване на процедура за защита на дисертационен труд на тема „Българската синтактична традиция и пътят на синтактичния елемент на граматическото знание“ за придобиване на научната степен „доктор на науките“ на ПУ в област на висше образование 2. Хуманитарни науки, професионално направление 2.1. Филология (Съвременен български език). Автор на дисертационния труд е доц. д-р Петя Николова Бъркалова – Катедра по български език към Филологическия факултет на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“.

Представеният от доц. д-р Петя Николова Бъркалова комплект материали на хартиен носител е в съответствие с Чл.45 (4) от Правилника за развитие на академичния състав на ПУ и включва следните документи:

- молба до Ректора на ПУ за разкриване на процедурата за защита на дисертационен труд;
- автобиография в европейски формат;
- копие от диплома за образователната и научна степен „доктор“;
- протоколи от катедрени съвети, свързани с откриване на процедурата и с предварителното обсъждане на дисертационния труд;
- дисертационен труд;
- автореферат;

- списък на научните публикации по темата на дисертацията;
- копия на научните публикации;
- декларация за оригиналност и достоверност на приложените документи;
- справка за спазване на минималните национални изисквания.

Дисертантът е приложил 3 студии, 9 статии.

2. Кратки биографични данни

Доц. Петя Бъркалова е дългогодишен преподавател в Катедрата по български език в Пловдивския университет. Тя е един от първите последователи на генеративната граматика, която доразвива и преподава в обучението на студентите по български синтаксис. Автор е на *Българският синтаксис познат и непознат*. Пловдив, 1997, Пловдивско университетско издателство, 160 стр., преиздаден през 2007, както и на помагало по синтаксис: *Съвременни синтактични теории. Помагало по синтаксис*. Пловдив, Пловдивско университетско издателство, 2001. Преподаването по „Синтаксис на съвременния български език“ и „История на новобългарския книжовен език“ ѝ дава възможност да навлезе в проблематиката на историята на синтактичното знание, която става основна в нейните научни дирения и публикации в продължение на 20 години. За това допринасят и проектите, които разработва доц. Петя Бъркалова с подкрепата на ФНИ и към Фонд „Мобилни проекти“ – ПУ „Паисий Хилендарски“: 1995 – 1999 – „Българската синтактична традиция – ключ към философията и историята на българското езикознание“ – Проект ОХН- 531/1995 към Националния фонд за научни изследвания; 1998 – 2001 – „Ръкописната граматическа книжнина и Пловдивската книжовноезикова школа“ Проект ФЛ/33-1998-2001 г. към Фонд „Мобилни проекти“ – ПУ „Паисий Хилендарски“.

Цялата ѝ научна и преподавателска дейност я води към едно голямо и обобщаващо изследване на българската синтактична традиция, което в момента представя като дисертация за получаване на научната степен „**доктор на науките**“.

3. Актуалност на тематиката и целесъобразност на поставените цели и задачи

Научното изследване, представено от доц. П. Бъркалова, ме изненада приятно с обекта и размаха на научното дирене. Отдавна не бях чела нещо толкова иновативно, различно, обхващащо целия път на филологическото знание, при това посветено на синтаксиса.

Историята на науката за езика винаги е била централна в западната лингвистична мисъл, на нея са посветени по-големи или по-малки научни трудове, енциклопедии, терминологични речници, както и курсове за преподаване на съответните специалности на студенти филолози по целия свят. Историята на българската филологическа мисъл обаче не е така развита като отделна област от научното знание, въпреки че някои въпроси в развитието на езикознанието от началото на 19. в. до днес са обект на проучване в отделни публикации, в сборници от конференции и др. Цялостно научно осмисляне на тази проблематика липсва. Пътят на синтактичния елемент в граматичното знание от появата на старобългарския книжовен език до днешни дни досега не е проследяван в неговата всеобхватност във времето и в разнообразието на синтактични категории. Така че с основание можем да кажем, че дисертационният труд на Петя Бъркалова е посветен на изключително актуален и неразработен кръг от въпроси. Той е пионерски по своята същност и заслужава достойна оценка за своята иновативност, съчетаване на диахронен и синхронен метод, детайлно познаване на старото, новото и най-модерното в синтактичното знание.

Ще изтъкна още, че обектът на дисертацията е значим, непроучен и важен за историята на българската филологическа мисъл. Бих споменала и самостоятелния творчески подход на авторката. Висока степен на актуалност се открива и в конкретните задачи на изследването: 1. да се очертаят границите на синтактичната граматическа хронология и 2. да се установи специфичното за синтактичната съставка, като се проследи преносимостта в общия ход на еволюцията на граматическото знание.

4. Познаване на проблема

Авторката на дисертационния труд не просто познава натрупаната литература, тя я преоткрива и извежда от нея неподозирани смисли, които са свързани с нейното проучване, и съставят брънките от пътя на синтактичното знание. За нея трудовете на Хр. Първев, В. Попова, Р. Русинов, Ив. Куцаров са стимул за търсене и надграждане. Добре са осмислени, съпоставени и критично представени хипотезите на Е. Георгиев, К. Михайлов, А.-М. Тотоманова, Ив. Добрев и др. за средновековното преводаческо и книжовноезиково изкуство. По този начин проучването звучи не едногласно, а полифонично. Което е знак за разкрепостено креативно научно мислене.

В отделните части и глави на труда са споменати и анализирани много конкретни публикации, което показва навлизане в проблематиката в дълбочина. Бих изтъкнала, че изследователското око на П. Бъркалова открива нови идеи в различни по обект проучвания –

исторически, философски, езиковедски, музиколожки, етнологички и културоложки, а изследователският ѝ ум успява да ги свърже в единно научно изложение.

5. Методика на изследването

В дисертацията и автореферата липсва експлицитно изложение на методите на изследването, но авторката дава точно обяснение за това: „При липса на базов модел за описание на синтактичната традиция по-съществено се оказва „изобретяването“ или адаптирането на аналитичен метод, който би уловил специфичните черти на изследвания обект – българската синтактична традиция.“ (Автореферат, с. 6 –7). Бих се съгласила, че основният метод е именно аналитичният. Той успешно се съчетава с още няколко типа, които ще представя в бинарни опозиции: 1. диахронен и синхронен; 2. метод на емпиричното изследване чрез ексцерпция на материал от оригинални източници и метод на теоретичното обобщение; 3. философски анализ и лингвистичен анализ на езика; 4. анализ и синтез; 5. контекстов и надтекстов анализ. Важното е, че доброто съчетаване на методите води до разгръщане на изследователските задачи и до доказване на основните хипотези в работата.

6. Характеристика и оценка на дисертационния труд

Изследването започва с първите граматични знания в Античността, и специално в гръцката литература. Проследен е възможният път на проникването на гръцките граматични произведения в българска културна среда. Направени са интересни аналогии. Защитена е тезата, че синтаксисът е „черната дупка“ в античните гръцки и латински граматички. Въпреки това се откриват елементи на синтактично знание в определението на Платон за предикативност („първо сплитане“), в Трактата на Аполоний „За синтаксиса“ и др.

Във втора и четвърта глава на първа част Петя Бъркалова съсредоточава изследователските си дирения върху средновековния период от развитието на книжовността. Като ученичка на проф. Екатерина Дограмаджиева аз наистина съм пристрастена към историческия синтаксис и се радвам безкрайно, че един добре подготвен синтактик се е опитал да проследи как възникват и се развиват синтактичните знания в българската книжнина. Една огромна задача, с която авторката се е справила блестящо.

Трябва да подчертая самостоятелния творчески подход на авторката. Тя търси и намира начини на синтактичен филологизъм в различни средновековни източници, като започва от Константин-Кирил Философ, Йоан Екзарх, Черноризец Храбър и стига до Патриарх Евтимий и Константин Костенечки. Като специалист в областта на историческия синтаксис си мислех, че добре познавам научните публикации и изворовия материал в тази област. Но ето че П.

Бъркалова ме накара да погледна по друг начин на някои вече добре известни оригинални и преводни старобългарски съчинения. Тя успешно се е справила с огромната научна литература, натрупана през последните два века, и е дала свой нов прочит на някои откъси в „Пространното житие на св. Кирил“, в „О писменехъ“ на Черноризец Храбър, в „Пролога“ към „Небеса“ на Йона Екзарх, в „Сказанието за буквите“ на К. Костенечки. Както самата авторка ги описва:

„Граматически трактати (не-граматики) от старобългарския и среднобългарския период:

- „О писменехъ“ на Черноризец Храбър;
- Македонски кирилски лист;
- „Пролог“ на Йоан Екзарх към превода на Богословие от Йоан Дамаскин;
- „Сказание изъяснено о писменехъ“ на Константин Костенечки.“

Много точни, добре премислени и обосновани са изводите в края на първата част. Те представят по убедителен начин тезата на П. Бъркалова за практическия филологизъм в средновековното филологическо знание. Според авторката нормите на старобългарския книжовен език са се установявали и утвърждавали най-напред в преводаческата дейност на старобългарските книжовници, а устойчивостта на преводаческия модел е знак за приемственост на полето на практическия филологизъм. Старобългарският книжовен език е свързан с живия говорим език и затова не са необходими граматични правила при прилагането му за разлика от латинския и гръцкия, които вече не са живи и разбираеми езици. Точно връзката с говоримия език позволява да се създадат уникални оригинални творби, не само преводни, които надминават в някои отношения и византийските образци, което също е доказателство за обхвата и дълбочината на практическия филологизъм.

Според мен трета глава на първата част на труда има собствено място в цялостното изследване, тя възплащава една друга гледна точка – за матриците за „обличане“ на мисълта и проблема за ритмо-интонационните изреченски параметри, както и за декодирането на прозодията в синтаксиса на народния език. Този аспект на анализа се доразвива и в главата, посветена на Граматиката на Юрий Венелин. Авторката деликатно се докосва и до голямата тема за причините за прехода от синтетизъм към аналитизъм в българския език, като предлага допълнение към теорията за вътрешноезиковите фактори за голямата промяна.

Втората част на изследването е посветена на възрожденската граматична мисъл в граматиките и „словесните ръководства“ на Юрий Венелин, Неофит Рилски, Иван Богоров, Йоаким Груев, Сичан Николов, Теодор Хрулев, Васил Берон и др. Особено добро впечатление прави желанието на авторката да включи и неизследвани досега, запазени само в ръкопис съчинения. Като например ръкописното допълнение към „Българска граматика“ на Неофит

рилски. Критиките към възрожденските граматика, които привежда и анализира Петя Бъркалова, разширяват изследователския хоризонт.

Третата част на дисертацията, като запазва своя исторически характер, преминава и към модерните времена и представя изречението в 64 дефиниции. Огромният ексцерпиран материал е анализиран по различни диференциални признаци и поднесен аналитично и графично. Специфична задача на труда е да представи систематизирана информация за характера на българската синтактична традиция през призмата на класическия механизъм на определяне на понятията: от най-близкия род към видовата характеристика. Въз основа на този механизъм авторката създава мрежа от хоризонтални секвенции и вертикални колони, които синтезират огромна информация за историята на синтактичните понятия и за термините, с които се изразяват, от началото на 19. в. до наши дни.

В края на първа глава на трета част Петя Бъркалова прави съществени изводи за самобитния характер на българската синтактична традиция:

- Синтактично мислене в България не се заражда в първите граматика, създадени за целите на обучението по български език. То узрява десетилетия по-късно от морфологията и фонетиката.
- Националното езиково осъзнаване протича едновременно като осъзнаване на европейската принадлежност на българите. Синтактичното езиково равнище е специфичното място, където европейската идентификация може да се заяви и демонстрира.
- Българската синтактична традиция е плод на „голямата стратегия“ на Министерството на просвещението и нейната история е свързана с историята на учебните планове и програми по български език.
- Истинската история на синтаксиса е разгърната от „малките стратегии“ – авторите на школки и академични граматика, които в повечето случаи са учители и преподаватели.
- Българската синтактична традиция е низ от сблъсъци на философски и езиковедски представи.
- Българското синтактично мислене разрешава своите проблеми в зависимост от идващите и отиващите си научни парадигми. Преподаването на синтаксиса в българското училище разрешава своите проблеми в зависимост от идващите и отиващите си образователни парадигми.

С право може да се каже, че това е един от съществените приноси на авторката.

В последната глава на изследването Петя Бъркалова се обръща към най-новите постижения на българската синтактична мисъл като: конституентната граматика,

конфигурационния синтактичен анализ, граматикографския формализъм и др. В тяхното аналитично представяне личи опитът на един съвременен учен, който преподава и разработва въпроси на генеративния синтаксис.

Заклучението обобщава изследователските постижения на авторката и хвърля мост към бъдещи предизвикателства в областта на науката за синтаксиса и синтаксиса като наука.

Не мога да не спомена изключително ценните приложения:

ПРИЛОЖЕНИЕ 1. Създателите на граматика (авторите като личности).

ПРИЛОЖЕНИЕ 2.1. Представата за изречението в българската граматическа традиция: 64 дефиниции за просто двусъставно изречение.

ПРИЛОЖЕНИЕ 2.2. Дефиниции за простото двусъставно изречение 1835 – 2000 г.

ПРИЛОЖЕНИЕ 3. Българските граматика в контекста на държавността. Успоредна хронология, таблица и коментар.

7. Приноси и значимост на разработката за науката и практиката

Дисертационният труд на Петя Бъркалова има важни приноси в областта на историята на българската синтактична мисъл:

1. За първи път се извличат от оригинални източници и научни интерпретации знания за средновековните граматични постижения на българските книжовници. Създадена е собствена, добре защитена теория за практическия филологизъм на средновековното граматично знание.
2. Иновативно се представят ритмо-интонационните изреченски параметри и декодирането на прозодията в синтаксиса на народния език.
3. Обогатени, разширени и прецизно анализирани са постиженията на възрожденската синтактична мисъл, разработена в голям брой граматични съчинения от тази епоха.
4. По нов начин е осмислен самобитният характер на българската синтактична традиция от 19. в. до наши дни.
5. Диахронните наблюдения и заключения умело са обвързани с феномените в съвременните синтактични теории.
6. Информацията от Приложенията представлява значителен научноприложен принос и може успешно да бъде използвана за обучение на студенти по научните дисциплини: история на новобългарския книжовен език, синтаксис на българския език, история на българското образование и др.

8. Преценка на публикациите по дисертационния труд

Докторантката е приложила 12 публикации – 3 студии и 9 статии, които отразяват точно изследователските постижения на авторката. Представянето на част от тях на конференции,

както и публикуването им в реномирани български научни списания и поредици осигурява необходимата гласност на иновативните търсения на авторката.

9. Лично участие на автора

Потвърждавам, че дисертационният труд и постигнатите научни резултати в проучването са лично дело на Петя Бъркалова. Бих казала, че са достойно дело на живота ѝ като вечно търсещ учен.

10. Автореферат

Авторефератът представлява отделно научно произведение, което отразява точно и пълно научните тези в дисертацията. Той е изработен според изискванията на ЗРАСРБ и на съответните правилници за неговото прилагане.

11. Критични забележки и препоръки

Според мен текстът е изработен на високо професионално равнище. С оглед на неговото задължително публикуване в скоро време препоръчвам да се прецизират някои цитирания. Например: *Грамматика на съвременния български книжовен език. Том 3. Синтаксис* се цитира като издаден и през 1983, когато е първото издание, и през 1994 г.; *Мичева, Мирчева, Цибранска* се цитират вътре в текста като публикация от 2018, което е правилно, а в *Литературата* като публикация от 2019.

12. Лични впечатления

Познавам Петя Бъркалова от десет години като страстен изследовател, отдаден на своята мисия; като любим преподавател на студентите; като верен колега, готов да участва в различни проекти, форуми, инициативи. Като щедър на идеи човек.

13. Препоръки за бъдещо използване на дисертационните приноси и резултати

Анализът на предложения за рецензия труд ми дава основание да препоръчам публикуването на дисертацията като книга, която ще се търси от учени, специалисти в областта на езикознанието и историята; а части от нея да се включат в помагало за студенти.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Дисертационният труд *съдържа научни и научно-приложни резултати, които представляват оригинален принос в науката* и отговарят на всички изисквания на Закона за развитие на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ), Правилника за прилагане на ЗРАСРБ и съответния Правилник на ПУ „Паисий Хилендарски“. Представените материали и дисертационни резултати **напълно** съответстват на специфичните изисквания на Филологическия факултет, приети във връзка с Правилника на ПУ за приложение на ЗРАСРБ.

Дисертационният труд показва, че дисертантът Петя Николова Бъркалова притежава задълбочени теоретични знания и професионални умения по научната специалност *Съвременен български език*, които са ярко различими в нейните изследвания и водят до създаване на оригинални теории и значими научни приноси.

Поради тези причини убедено давам своята *положителна оценка* за проведеното изследване, представено от рецензираните по-горе дисертационен труд и автореферат, както и за постигнатите резултати и приноси и *предлагам на почитаемото научно жури да присъди научната степен „доктор на науките“* на Петя Николова Бъркалова в област на висше образование: 2. Хуманитарни науки; професионално направление: 2.1. Филология; Съвременен български език.

23.11. 2020 г.

Рецензент: доц. д-р Ваня Мичева